

Umarov BAXRIDDIN,
INTERNATIONAL ISLAMIC ACADEMY OF UZBEKISTAN,
doctor of psychology, professor of the psychology
of religion and pedagogy. bumarov@iiau.uz
11, A.Kadiri, Tashkent, 100011, Uzbekistan.

**ШАХС АХБОРОТ-ПСИХОЛОГИК
ХАВФСИЗЛИГИНИНГ ПСИХОЛОГИК
ИМКОНИАТЛАРИ**

**УСЛОВИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ИНФОРМАЦИОННО-
ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
ЛИЧНОСТИ**

**CONDITIONS OF ENSURING THE
INFORMATION-PSYCHOLOGICAL
SECURITY OF THE PERSON**

Таянч ноборалар: ахборот-психологик хавфсизлик, ахборот асри, шахсининг психологик ўз-ўзини ҳимоялаши, оммавий ахборот воситалари, шахс, ижтимоийлашув, ахборот технологиялари, онглилик, миллий қадриятлар.

Ключевые слова: информационно-психологическая безопасность, информационный век, психологическая самозащита, средства массовой информации, личность, социализация, информационные технологии, сознательны, национальные ценности.

Keywords: information and psychological security, information age, psychological self-defense, media, personality, socialization, information technology, conscious, national values.

Инсоният ахборот оқими тобора тезлашган, Ер шари аҳолисининг кайфияти, руҳияти, мақсад ва интилишлари, қолаверса, бутун тафаккур тарзини ўзгартиришга қодир ахборот технологиялари даврида яшамокда. Бу ҳозирги замон тамаддунининг ўзига хос ютуғи бўлиб, халқлар ва давлатларнинг ўзаро муносабатларини тобора яқинлаштиришга, жаҳон ижтимоий-сиёсий жараёнларини бошқаришга, дунёвий кайфият ва руҳият ҳамда маслакнинг вужудга келишига хизмат қиладиган мўъжизакор ҳодисадир.

Қолаверса, бугунги ахборотлашган даврда оммавий ахборот воситалари учун индивидлар билан тўғридан-тўғри иш олиб бориш имконияти сезиларли даражада кўтарилди. Бу куйидагиларда намоён бўлмокда (*Брандман Э.М. 2007:3-73*). Биринчидан, бевосита техник имкониятлар туфайли уларнинг истеъмолчига рўпара бўлиш имконияти кескин ошди. Муайян ҳудудда оммавий ахборот

Аннотация: Мақолада кўтарилган ғоянинг мақсади - бугунги кундаги ахборий-психологик таҳдидлар даражаси кун сайин ортиб бораётган бир пайтда шахсни улардан ҳимоялашнинг айрим ижтимоий-психологик имкониятларини очиб беришдир. Мақолада шахс ахборот-психологик хавфсизлигининг психологик имкониятлари тўғрисидаги мулоҳазалар баён этилган. Инсоният ахборот оқими тобора тезлашган, ер шари аҳолиси кайфияти, руҳияти, мақсад ва интилишлари, қолаверса, бутун тафаккур тарзини ўзгартиришга қодир бўлган ахборот технологиялари даврида яшамоқда. Шунингдек, мақолада инсониятнинг XXI асрга қадам қўйиши ахборот қўлами ва сифати мисли кўрилмаган даражада ўсиши билан нишонланиши, ҳозирги пайтда шахсга хорижий ОАВ томонидан амалга оширилаётган кундалик ёпирилма босимнинг тажовуз деб аталиши ва унинг психологик асослари, оммавий ахборот амалда ўз мазмунидан ажралиб, кўпроқ шаклан тазйиқ ўтказувчи омилга айланиб бораётганлиги, кенг аудитория материалларини ахборот каналлари қай тарзда тақдим этса, шу ҳолича мазмун-моҳияти ҳақида ўйлаб ҳам ўтирилмасдан айрим инсонлар томонидан қабул қилаётганлиги ҳамда ахборий таҳдидларнинг ҳиссий таъсирили образлар, ҳиссиётлар, тасвирий-ифодали ва сатирик-юмористик воситалар ёрдамида амалга оширилаётганлиги натижасида кўпчилик инсонлар ахборий психологик таъсирлар домига тушуб қолаётганлиги, ахборий-психологик таҳдидлардан ҳимояланишда индивиднинг оммавий ахборотлар билан ишлашидаги мустақиллик масаласи, ахборотни танлаш ва у билан ишлашнинг ахборот-психологик хавфсизликдан ҳимояланишга салбий ёки ижобий оқибатлари ҳақида мулоҳазалар келтирилган.

Целью статьи является раскрытие некоторых социально-психологических возможностей защиты человека от информационно-психологических угроз. В статье рассматриваются психологические возможности информационной и психологической безопасности человека. Человечество живет в эпоху информационных технологий, которая ускорила поток информации, которая способна изменить настроение, цели и стремления людей мира, а также весь образ мышления. В статье также отмечается, что с переходом человечества на 21-век отмечается с беспрецедентным ростом и качества информации, и на сегодняшний день воздействие, а также ежедневное давление, которое в настоящее время оказывает иностранная СМИ считается и воспринимается как агрессия и психологическая подоплека. Анализируется что некоторые люди, не задумываясь о значении, усваивают материалы и информации, преподнесенные, телевизионными каналами как так и есть, что многие люди становятся жертвами информационных психологических воздействий в результате их эмоциональных, образных и сатирически-юмористических средств. Отмечено такие аспекты как независимость в обработке и выборе информации, негативные и позитивные последствия информационной психологической безопасности.

The aim of the article is to reveal some of the socio-psychological capabilities of protecting a person from informational-psychological threats. The article discusses the psychological possibilities of information and psychological security of a person. Humanity lives in the era of information technology, which accelerated the flow of information, which can change the mood, goals and aspirations of the people of the world, as well as the whole way of thinking. The article also notes that with the transition of mankind to the 21st century, it has been noted with unprecedented growth and quality of information, and today the impact, as well as the daily pressure, which is currently exerted by the foreign media is considered and perceived as aggression and psychological background. It is analyzed that some people, without thinking about the meaning, assimilate the materials and information presented by television channels as it is, moreover many people become victims of informational psychological influences as a result of their emotional, imaginative and satirical-humorous means. Such aspects as independence in the processing and selection of information, negative and positive consequences of informational psychological security are noted.

тарқатилишига асрлар давомида тўсиқ бўлиб келган давлат чегараси энди бу вазифани бажара олмай қолди. Жараён давомида радио ва телевидение ёки интернет материалларига айланадиган электр сигналлари ҳар қандай ғовни осонгина енгиб ўтади.

Иккинчидан, ахборот сифат жиҳатидан ҳам турли-туман бўлиб боряпти. Ахборот етказиш технологияси ва ахборот сифати уни ишлаб чиқарувчиларга айнан ўз маҳаллий аудиториясини топишга ва давлат ҳамда унинг тузилмаларини четлаб ўтган ҳолда, шу “мижозлари” билан бевосита иш олиб боришга имкон беради. Бу борада оммавий ахборот ва ишора-маълумотнома материаллар шу даражада кўпки, ҳар қайси истеъмолчи ўзини қизиқтирган манбани топиши ва хоҳлаган ахборотини олиши мумкин.

Ҳозирги пайтда оммавий ахборотни ишлаб чикувчилар исталган мамлакатдаги ҳар қандай сиёсий қатламни: талабалар, ўрта ёшдагилар, пенсионерлар ва бошқа тоифаларни ўз маҳсулоти билан таъминлашга қодирдир. Бунда бир неча психологик омиллар халқаро оммавий ахборот воситалари фойдасига ишлайди. Биринчидан, инсонга бошқа китъалар, мамлакатларда нималар бўлаётгани ҳар доим қизиқ. Унга ўз мамлакати янгиликлари етарли эмас, у кўпроқ нарсани билгиси келади ва хорижий оммавий ахборот воситалари шундан усталик билан фойдаланадилар. Иккинчидан, оммавий ахборот воситалари янгиликларни жуда моҳирона тақдим этишади. Бунинг учун зарур бўладиган технологияларга, махсус эффектларга эгадирлар. Учинчидан, ахборотнинг мавзу жиҳатдан кенг қамровли бўлиши таъминланади, материалларга қараб, қўз

узиб бўлмайдиган мавзуларни киритадилар. Тўртинчидан, материалларни ишлаш юксак даражада йўлга қўйилган: фактлар, талқинлар, умумлаштиришлар, самарали қабул қилиниши анча олдиндан кўзлаб қилинган ҳисоб-китоблар. Бешинчидан, журналистларнинг тушунтириш, ишонтириш, ўз томонига тортиш маҳорати.

Ҳозирги пайтда шахсга нисбатан хорижий ОАВ томонидан амалга оширилаётган кундалик ёпирилма босимни тажовуз (*Grachev G.V.2002:4-8*) деб атасак, тўғрироқ бўлади. Бундай таъсир ўтказишни бошқача таърифлаб ҳам бўлмайди. Энди шу фикрни исботлашга ҳаракат қилайлик.

Ҳар бир инсон ўз жамиятида яшайди, муайян ижтимоий институтлар ва гуруҳлар муҳитида бўлиб туради. Умумийликка дахлдор бўлиш - ижтимоийлашув (социализация), яъни туғилган кунидан то 25-29 ёшга киргунига қадар давом этадиган жамиятга киришиш даврида у мазкур муҳитда барча томонидан қабул қилинган қадриятлар ва меъёрларни ўзлаштириб олади. Бу давр охирига бориб ўзи ўсиб-улғайган ва шахс сифатида камол топган муҳитга хос қимматли йўл-йўриқлар мажмуини эгаллаган бўлади.

Мана энди у хорижий ОАВ таъсирида ўзи амал қилишга ўргатилган қадриятларнинг тўғрилигига шубҳалана бошлайди. Индивиднинг шахс сифатида ўз мўлжалини йўқотиб қўйиши уни ҳалокатли оқибатларга олиб келиши мумкин (*Манойло А.В.2006:5-34*). Натижада унда ҳамма нарсага ишончсизлик, нигилизм, бошқа одамлар тақдирига бепарволик, ҳаёсизлик, маданиятсизлик ва ҳоказо иллатлар намоён бўлиши ҳеч гап эмас.

Қолаверса, хорижий қадриятлар ҳам ҳар хил бўлади. Уларнинг кўпгина қисми Ўзбекистоннинг катта ёшдаги аҳолиси ва ёшлари томонидан муваффақиятли ўзлаштирилмоқда. Лекин шундайлари ҳам борки, улар бизда кўкариб кета олмайди. Биринчи навбатда бу протестантчиликда қўллаб-қувватланадиган ва Ғарбий Европа ҳамда АҚШда жамиятларнинг гуллаб-яшнашига ёрдам берган эгоцентризм, индивидуализм, карьеризм ва бошқа шунга ўхшаш сифатларга тааллуқлидир. Протестант одобининг моҳиятига хос хусусиятлардан бири шундан иборат бўлиб, таниқли социолог М.Вебер бу ҳақида ёзиб, мазкур мамлакатларда жуда машҳур бўлиб кетган.

Аслида, хорижий оммавий ахборот манбалари кўпинча айни шу мақсадни кўзлаб иш олиб борадилар (*Safaev S.S.2005:15-4*). Лекин улар у ёки бу халқнинг аниқ қадриятларини, масалан, мадҳияси мазмунини, мамлакатининг, шаҳарларининг кўрки-тароватини ёки тарихдаги ютуқларини мақсадли обрўсизлантиришга интилмай-

дилар. Бунда чет эл ОАВ бошқача йўл тутади (*Yarochkin V.I.2003:22-140*). Улар қайсидир мамлакатда демократия йўқ, оммавий ахборотни тарқатиш назорат қилинади, одамлар ўз фикрлари, орзу-умидларини эркин изҳор қила олмайдилар, деган мазмунида иддао қилишади. Ҳақиқатан ҳам, биздаги газета ва журналларнинг муҳаррирлари, радио-эшиттириш ва телекўрсатувларни эфирга чиқариш учун масъул кишилар, агар ахборот ахлоқ-одоб қоидаларига тўғри келмайдиган, яъни жамоавий ҳаёт тарзи анъаналарига зид бўлса, унинг кенг жамоатчиликка етказишига ижозат бермайдилар. Бошқа барча масалаларда оммавий коммуникация воситаларида чиқиш қилувчи муаллифларга мамлакатимиз қонунлари доирасида эркинлик берилган.

Индивид шахс сифатида ахборот-психологик таъсирга нишон бўладиган ягона объектдир (*Фисенко П.И.1994:20-133*). Бунда фақат индивид ижтимоий онгга эга бўлиб, таъсир айнан шу онгга қаратилиши тушунилади. Шунинг учун ҳам биз индивидни унинг психологик сифатлари ва унга кўрсатиладиган ахборот таъсири нуктаи назаридан унга асосий мазмунда кўриб чиксак, тўғри бўлади: **биринчидан**, у мақсадли йўналтирилган ахборот-психологик таъсирга дучор қилинадиган бош объект ҳисобланади; **иккинчидан**, айни бир пайтда у ижтимоий ахборот бобида бирдан-бир ишлаб чиқарувчидир; **учинчидан**, у ахборот тажовузларидан давлат ва жамият томонидан ҳимоя қилинишга муҳтож субъектдир.

Биринчи тоифага мансуб одамлар (шундай маълумотларнинг истеъмолчилари) ҳар бир жамиятда кўпчиликни, иккинчи тоифа одамлар (яъни оммавий ахборотни ишлаб чиқарувчилар) эса камчиликни ташкил қилади. Ушбу муаммони янада равшанроқ тассаввур қилишимиз учун шу икки тоифага доир қисқача тушунтириш бериб, уларни ажратиб кўрсатиш зарур бўлади.

Оммавий ахборотни ишлаб чиқарувчилар сирасига ўз мамлакати ва хорижий мамлакатлар жамоатчилигини оммавий ахборот билан таъминлаб турувчилар: муайян жамиятнинг раҳбар доиралари, депутатлар, журналистлар, ўқитувчилар ва бошқалар киради. Қолган барча одамлар оммавий ахборотни қабул қилувчилар ҳисобланади.

Бу борада ахборот технологияларининг мислсиз тараққиёт йўналиши шуни кўрсатмоқдаки, турли-туман ахборотлар оқимини бугуннинг ўзидаёқ бирор чора билан тўсишнинг имкони бўлмай қолди. У ҳар қандай ёпиқ саналган жамиятда ўз аудиториясини топиб бормоқда. Яқин тарихимизда ва ҳозир ҳам дунёнинг айрим нукталарида гувоҳи бўлаётганимиздек, ҳеч қандай панжара, девор, темирдан бўладими ёки темир-бетондан ёхуд

мафкуравий материалдан, унга ғов бўла олмайди. Эрта-индин бу борада яна қандай мўъжизаларнинг гувоҳи бўлишимизни ҳам бугун ҳеч ким билмайди. Шундай экан, ахборот воситаларида уюштирилаётган психологик таҳдидларга қарши туриш бобида жамият, давлат ва ҳар қайси шахс тегишли чора-тадбирларни кўрмоғи лозим.

Ахборотлашган давр биринчи даражали бўлмаса-да, ўз аҳамиятини сақлаб қолмоқда. Бунда давлатнинг ўз фуқароларини турли хил ахборий таҳдидлардан ҳимоялаш вазифаси яққол майдонга чиқади. Давлатсиз самарали ҳимоя бўлиши мумкин эмас, чунки у жамиятнинг биринчи мудофаачиси ҳисобланади. Афсуски, кўпгина мамлакатларда салбий оммавий ахборотлардан давлат муҳофазаси – у-бу сайтларни тақиқлаш, олий ўқув юртлари ва мактабларда назорат ўрнатиш ва миллий ахборотни тарғиб этишдан иборат бўлиб қолаётир. Давлатнинг табиати унга фуқаро билан сўзсиз ишонч қозонгудек масофада яқинлашувга узлуксиз йўл қўймаслиги керак, назаримда. Бундай масофага эришиш ҳар бир мамлакат учун ниҳоятда муҳим вазифа ҳисобланади. Бу масофани жамият ташкиллаштириши мумкин. Модомики давлат энг аввало куч саналар экан, бу ерда ўзаро ишонч бўлиши лозим ва муҳимроқдир. Бу ишончни эса жамият ҳосил қилади.

Ҳар қандай давлат фуқароларининг қўпчилиги асосан ахборотни истеъмол қилувчилардир. Шу тариқа учинчи ва асосий муаммо – индивидни ахборот-психологик муҳофаза қилиш зарурияти келиб чиқади. Бирорта жамият ўз аъзоларига оммавий ахборот манбаларининг, бунинг устига нафақат хорижий, балки ўз ватани ахборот воситаларининг таъсирини эътибордан четда қолдира олмайди. Шу боис давлат фақат ахборот-психологик таъсир кўрсатиладиган объект бўлибгина қолмасдан, айни бир пайтда ўз фуқароларини уларга ёт ахборий таъсирдан ҳимоялаш ташкилотчиси ҳамдир.

Мамлакат ўз аҳолисини ёт ахборотдан ҳимоялашни ташкил этиши учун инсон ҳуқуқдаги онглилик ва беихтиёр онглилик омилларининг нисбати масаласини аниқлаб олиши жуда муҳимдир. Узок давр мобайнида индивиддаги онглилик устун ҳисобланиб келдики, бу унинг табиатидаги беихтиёр онгни билишга тўсқинлик қилиб турди. Албатта, бундан юз йил муқаддам ҳам инсонда беихтиёр онгнинг устун эканлигини исботловчи асарлар, мисол учун, Гюстав Лебон асарлари, учрайди. Бироқ токи Зигмунд Фрейд ва Карл Юнг инсон психикасидаги беихтиёр онг моҳиятини очиб, мазкур мураккаб илмий муаммони узил-кесил ҳал қилиб бермагунларича мутахассислар узок вақт бу фикр билан мураса қилмай келдилар. Эндиликда инсон

психикасида беихтиёр онг шакл-шубҳасиз етакчилик қилиб, ҳақиқий онглилик учун замин ҳизматини ўташи исботлаб берилган факт ҳисобланади.

Бундан ташқари, олимлар инсон психикасидаги онглилик ва беихтиёр онглиликка доир турли нисбатларни келтирадilar. Баъзилар ҳатто беихтиёр онг ҳақиқий онгга 90/10 фоиз нисбатда деган фикрдалар. Ушбу масалада бирор аниқ рақамни айтиш қийин албатта. Устига-устак, бу аниқ индивидларга боғлиқ ҳодиса. Бироқ ўйлашимизча, инсон ҳуқ-атворидаги беихтиёр онсур камида учдан икки ҳиссага тенг деб тахмин қилсак, хато бўлмаса керак. Бу, айниқса интернет, аудио-видео воситалари ва матбуот маълумотларининг оммавий онг томонидан қабул қилинишида яхши кўзга ташланади.

Тадқиқотларнинг кўрсатишича, ахборот таҳдиди таъсирига кўпинча 20-30 ёшдаги инсонлар тушиб қоладilar. Бунинг ижтимоий-психологик сабаби шундаки, ёшлардаги қизиққонлик, хавф-хатар романтикаси, ўзининг кимлигини кўрсатиб қўйишга иштиёқ, мафкуравий иммунитет, ахборот истеъмоли маданиятининг шаклланимаганлиги баъзан нафақат давлат, жамият, атрофдагилар, балки ўзи, оиласи учун ҳам хавфли хатти-ҳаракатларни содир этишга ҳам олиб келиши мумкин (*Умаров Б.2018:18-1, 110*).Шунинг учун бу ёшдаги инсонларни ахборий таҳдидлардан ҳимоялашда уларнинг ёш ва шахс хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда зарурий чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

Кузатишларга қараганда, ахборий таҳдидлардан ҳимояланишнинг ҳар бир турида умумий хусусиятлар, барча шаклларга тўғри келадиган жиҳатлар мавжуд бўлади. Бироқ муайян бир тур учун махсус, ўзига хос хусусиятлар ҳам борки, бу ерда мазкур шаклларнинг бири иккинчисининг тўлиқ ўрнини босиши, ўзаро бир-бирини алмаштириши мумкин эмас. Ушбу тизимда уларнинг ҳар қайсиси ўз ўрнига эга ва ўзининг мустақил ролини ўйнайди.

«Индивидни ахборий таҳдидлардан ҳимоя қилишнинг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?» Бунинг асосий хусусият шундаки, ахборий таҳдидлар натижасида улар ўзлари билмаган ҳолда ўзининг миллий қадриятларини унутишга ҳаракат қилишади. Натижада бундай шахсларда миллий қадриятлар иккинчи даражага тушиб қолади. Бу борада ҳатто айрим халқаро ОАВ беадабларча, лекин моҳирона иш тутади. Жамиятга ёт ахборотни шу тарзда етказадиларки, оқибатда одамлар унга ишониб қўя қоладilar.

Бироқ бу жамоавий ҳаёт тарзига эга бўлган мамлакатлар томонидан сўзсиз қабул қилинавермайди. Ўзбекистон ҳам шундай давлатлар жумласига киради. Бизда агар ахборот оила, маҳалла,

меҳнат жамоаси манфаатларига тўғри келмаса, инсоннинг якка ҳолда ва шахсан ўзини кўзлаб муваффақиятга интилиши маъқулланмайди. Бу ерда қавмнинг вазибалари, жамоа миқёсидаги ижобий натижа шахс даражасидаги ютуққа қараганда юксак қадрланади.

Шунинг учун агар хорижий ОАВ маҳаллий шарт-шароитларни назар-писанд қилмасдан, пухта йўлга қўйилган ахборот ёрдамида ўз кўрсатмаларини у ёки бу халқ вакили онгига сингдирадиган бўлсалар, шахс азалий танланган ҳаётий мўлжалларини йўқотиб қўядилар ва бу жиддий салбий оқибатларга олиб келади.

Индивид ўз-ўзини ҳимоя қилишининг шахсий кўринишлари ҳақида гап кетганда, уларнинг турлари жуда кўп. Мутахассислар улардан бир қанчасини асосий турлар сифатида ажратиб кўрсатадилар: ўрнини эгаллаш, проекция, ўрнини қоплаш, регрессия, бостириш, инкор этиш, муносабат билдириш ва ақл-заковатни ишга солиш. Психологияга оид адабиётларда (*Хантингтон С.2004:14-123*) уларнинг ҳар бирига доир тушунтиришлар берилади. Умумлаштириб баҳоланадиган бўлса, уларни индивид онгига ёт ахборот бостириб киришига қарши муҳофаза механизми, деб таърифлаш мумкин.

Индивидга ахборот-психологик таъсир кўрсатиш йўллари ва шакллариининг барча турлари универсал шаклда ҳиссий ва рационал, ифодали ва мантикий таъсирларни ўзида умумлаштиради. Ҳиссий таъсир образлар, ҳиссиётлар, тасвирий-ифодали ва сатирик-юмористик воситалар ёрдамида амалга оширилади. Ўз навбатида, рационал таъсир фикр юритиш мантиқи ва баён этиш мантиқига бўлинади.

Ахборий-психологик таҳдидлардан ҳимояланишда индивиднинг оммавий ахборотлар билан ишлашидаги мустақиллиги масаласига ҳам тўхталиб ўтиш тўғри бўлади. Маълумотларни истеъмол қилиш ва ёйишни давом эттиришда индивидлар бугунги кунда эркин бўлиб қолганликлари шубҳасиздир, чунки эндиликда улар бу борада давлатга қарам эмас. Илгари давлат ўз хусусияти ва ҳолислик даражасидан келиб чиқиб ҳамда меъёр ва жоизлик чегарасига риоя қилиб, ахборотни ўзи ишлаб чиқар ва тақсимлар эди. “Эркинлик технологиялари” деб номланган ахборот технологиялари миллий давлат имкониятларидан устун чиққунига қадар шундай давом этиб келди (*Мурадова Ш.О.2008:6-26*).

Бугунги кунда инсонларнинг ахборот истеъмол қилиш ва ишлаб чиқиш бобидаги мустақиллиги кескин ошди. Ҳамма ўзини интернетга урди. Порнография, жиноятчилик, одобсизлик, латифалар, миш-мишлардан иборат кераксиз, зарарли ахборотга эга жуда кўплаб сайтлар пайдо бўлди.

Бундай маълумотларнинг асосий қисми “сариқ” ахборотга киради. Бироқ оммавий аудитория уни, айниқса қизиқиб ўқийди. Бундай енгил-елпи, шармандали “янгиликлар” жамиятни босиб кетмаслиги учун давлат ва жамият зарур чора-тадбирларни кўриши лозим.

Ахборотни танлаш ва у билан ишлаш салбий ёки ижобий оқибатларга олиб келиши мумкин бўлган жараёндир. Бир томондан, индивид мустақил бўлиши лозим. Лекин, иккинчи томондан, у ўзининг маънавий негизларига путур етказа оладиган ёт таъсирдан ҳимояланиш дастурига эга бўлиши даркор. Индивид ахборотнинг сохталигини ўз вақтида пайқамаслиги мумкин, сабаби бундай ахборот, одатда, “ялтироқ қоғозга яхшилаб ўралган” бўлади. Оқибатда инсоннинг ахборотдан фойдаланишдаги эркинлиги акс самара берадики, бу индивиднинг ўзини ҳам бундай мустақилликдан муҳофаза қилиш зарурлигини кўрсатади. Оддий фуқаро, одатда, ахборотни истеъмол қилишга тайёрланмаган бўлиб, ёппасига ҳамма нарсага, шу жумладан, ёлғон-яшиқ ва бўхтон гапларга ҳам ишонаверади. Ҳеч кимга сир эмаски, бугунги кунда ахборот бобида алдам-қалдам технологиялар ғоятда кўп бўлиб, улар юксак даражада ривожланиб бормоқда.

Иккинчи масала ахборот воситаларида баён этилган материалдан бу борада етарли тайёргарликка эга бўлмаган инсон амалда ўз устига ҳар томондан ёпириладиган ахборий таъсир олдида ожиздир, дея тўлиқ ишончли ҳулоса чиқариш мумкин. У телевизор томоша қилади, радио эшитади, газета ўқийди ва матбуот саҳифаларидан, телерадио эфиридан ўзига қарата йўналтирилаётган гапларга ишонади.

Бунинг устига оммавий ахборот воситалари ўз хабарларини етарлича профессионал даражада узатадилар, яъни босма матнни тўғри шакллантиришни, радио ва телевидение хабарини яхшилаб монтаж қилишни, характерли далиллар танлашни ҳамда уларни тартибда бир қаторга тизиб, шарҳ билан тўлдиришни ва ҳоказо усулларни қойиллатиб бажарадилар. Аудиториянинг оддий вакили таҳрирлар ўз маълумотларини ишончли, асосли, зарур таъсир кучига эга бўладиган даражада тайёрлашлари учун қанчалик кўп иш олиб боришларини кўпчиликлари тасаввур ҳам қилмайди. Таъсир кучи юқори бўлишига эришиш учун жуда катта иш олиб бориладики, бу ҳақда радио ва телевидение эфирида ёки матбуот саҳифасида ҳеч нима дейилмайди.

Шунинг учун, оммавий аудитория билан олиб бориладиган профессионал ишни ҳисобга олган ҳолда, индивиднинг ягона ўзи ахборот тажовуздан ўзини омон сақлаб қололмайди, дея етарлича ишонч билан айтишга тўлиқ асос бор. Бу ишни шу

даражада хийла-найранглар ва кутилмаган усуллар ишлатиб ташкиллаштириш мумкинки, ҳатто мазкур соҳада билимдон киши ҳам унда айнан тажовуз яширинганлигини сезмай қолиши эҳтимол.

Буни биз ахборот даъватларининг турлари ва мазмуни ҳамда аҳамиятини изоҳлаш орқали тушунтиришга ҳаракат қиламиз. Масалан, АҚШ Президенти Си-эн-эн мухбирига берган интервьюсида ўз мамлакатада ишсизлик даражаси пасайганини маълум қилди. Албатта, бу ерда ҳеч қандай қутқу ёки таҳдид йўқ. Лекин шунга ўхшаш хабарлар Си-эн-эн, “Ассошиэтед Пресс”, “Юнайтед Пресс” Интернешнл, Рейтер томонидан ҳар ойда ва кўплаб мартадан бериб турилса-чи?! Яъни ҳар куни ишсизлик ва инфляция камайгани, маошлар ва доллар курси ошгани, ялпи маҳсулот ҳажми кўпайгани ва ҳоказо-ҳоказо ютуқлар ҳақида изчил равишда гапирилаверса-чи?!

Бу ҳолда аудитория табиий равишда олтин миллиард жамиятларида (ривожланган мамлакатларни шундай аташади) ҳамма нарса яхши, бошқаларида эса унчалик эмас, деб ўйлайди. Шу тариқа кўзга кўп ташланавермайдиган тарзда, аста-секин бошқа мамлакатларга нотўғри ахборот йўлланади: «Билиб қўйингки, бизга ҳамма соҳада муваффақиятлар ёр, сизда эса ундай эмас». Ваҳоланки, ишсизлик ва инфляция, шунингдек меҳнат ҳақи ва миллий валюта курси ҳам мунтазам равишда кўтарилиб-тушиб туриши маълум нарса. Бироқ камчиликлар тўғрисида, одатда, гапиришни у қадар ёқтиришмайди, кўпроқ ғарбча турмуш тарзининг афзалликларини таъкидлашга ҳаракат қилинади.

Ушбу қонуният, яъни хабарлар сони пировардида зарур сифатни бериши жаҳон ахборот бозорида кўп йиллардан бери амалда. Сайёрамиз Ғарбий Европа ва АҚШ халқлари қанчалар яхши яшаётгани ва дунёнинг қолган қисмида ҳамма нарса ҳам у қадар муваффақиятли эмаслиги ҳақида кўриб, эшитиб ва ўқиб келмоқда. Жаҳондаги етакчи ахборот агентликлари ва компаниялари ҳамда радиотелекомпаниялар, бир томондан, ҳаётнинг истеъмолчилик характери, ёшларнинг ўз идеалларидан қониқмаслиги ошиб бораётганлиги, ўша ишсизлик ва инфляция, анъанавий диндан юз ўгириш, Ғарбий Европа мамлакатлари ва АҚШ халқлари ҳаётидаги бошқа салбий жиҳатлар ҳақида, иккинчи томондан, бошқа давлатларнинг сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳаётидаги ютуқлар тўғрисида жуда кам гапиришади.

Кузатишларга қараганда, маънавий-маърифий соҳада хориждан туриб ахборот ёрдамида таъсир кўрсатишнинг мақсади бўлган Ўзбекистон фуқароларининг умум томонидан қабул қилинган қадриятлари, истаклари ва йўл-йўриқлари бузилиши

жамиятнинг барқарор ривожланиши учун маълум хавф туғдиради (*Umarova N.2005:19-21*). Бу категориялар ўзбекистонлик-ларнинг ҳаётий дастурлари бўлганлигидан биз уларнинг айрим хорижий ахборот манбалари томонидан поймол этилишига бефарқ қараб туриб бўлмайди. Барча томонидан қабул қилинган ҳуқуқий ва ахлоқ-одоб меъёрларини обрўсизлантириш мақсадида мамлакатимизга қарши амалга оширилаётган турли ҳужумларни фожиа этиш маънавий-маърифий иш ва ахборот-психологик хавфсизликни таъминлаш соҳаси ҳар бир мутахассиснинг энг муҳим вазифаси бўлмоғи лозим.

Бунда ғоят муҳим жиҳат шундан иборатки, индивиднинг умумий ижтимоий даврага қўшилиш даври якунига етгунига қадар оила, болалар боғчаси, мактаб ва олий ўқув юрти билан бир қаторда кўча ҳам унга етарлича кучли таъсир кўрсатади. Шунинг учун у оммавий ахборот воситаларининг бу муҳитга оид маълумотларини ҳам ўзига, айниқса, фаоллик билан сингдириб боради. “Мураккаб ёш” деб аталадиган даврда “кўча ахбороти” самардорлиги юқори чўққисига чиқади.

Жамоа-қавм (маҳалла) ҳимояси ҳам индивид учун жуда муҳим ҳисобланади. Жамоа бошқа шароитларда, масалан, ўрганиш қийин бўлган нарсаларни - жамоатчилик туйғусини, ўзаро ёрдам ва бири-бирини қўллаб-қувватлашни ўргатади. Бу ҳали ҳаммаси эмас, боз устига - асосийси ҳам эмас. Индивид маҳаллада оила шароитида берилмайдиган ёки бериш имкони бўлмаган дастлабки билимларни, аниқроқ айтганда - “хаёт” деб аталмиш ўйиннинг ҳолис, баъзида эса аёвсиз қоидаларини эгаллай бошлайди. Ота-оналар ўз фарзандларини ана шундай аёзли шамоллар оқимидан асрашга интилади. Маҳалла ва кўча индивид ўзи учун янги, номаълум дунёни очиб боришига ёрдам берадики, оилада уқтирганларидек, унда ҳамма нарса ҳам силлиқ ва кўнгилдагидек эмаслиги аён бўлади. Шунинг учун маҳалла ва кўча ҳам инсоннинг устозларидир.

Шу маънода Ўзбекистон фуқаросининг ахборот ҳужумларидан давлат ва жамоатчилик томонидан ҳимояланиши зарурлиги қандай равшан бўлади. Юқорида тушунтириш бериб ўтганимиздек, индивидга ёпирилаётган ахборот тўлқини ҳажман катталиги ва мазмунан мураккаблиги боис бу масалани унинг ёлғиз ўзи ҳал қилишга ожиздир.

Шуни ҳам таъкидлаш лозимки, оммавий ахборотни ўз аудиториясига етказиш билан касбий жиҳатдан шуғулланадиганларнинг каттагина қисми (журналистлар, ўқитувчилар) ўзлари ахборотни турли манбалардан олиб, қайта ишлаб, шундан кейингина бошқаларга етказадилар. Ҳеч кимга қарам бўлмай, фақат бевосита ишлаб чиқарувчига-

гина боғлиқ бўлган, профессионал жиҳатдан юксак даражадаги дастлабки ахборотни тайёрлаш билан ҳар бир жамиятда камсонли кишилар давраси шуғулланади. Бундай инсонларга ўзга ахборот билан таъсир кўрсатиш кийин, чунки ўз билимлари, касблари ва эгаллаб турган лавозимлари туфайли улар кучли ижтимоий иммунитетга эга бўлиб, бошқа ахборот манбаларидан келадиган маълумотлар таъсирига деярли берилмайдилар.

Инсоннинг психологик ҳолати унинг дунёқарашига, ғоялари, дини, эътиқоди, жамоавий ва жавобгарлик туйғуси, моддий аҳволи, эҳтиёжларини қондириши ва бошқа жиҳатларга бевосита боғлиқ. У қанчалик билимдон бўлса, ижтимоий-тарихий тараққиёт қонуниятларини шунчалик яхши тушунади ва ҳар қандай тасодифий, ишончсиз ахборотларга қарши шунчалик пухта қуролланган бўлади. Шу боисдан билим инсон дунёқарашининг ва маънавий-психологик аҳволининг асоси ҳисобланади.

Психологик маълумотларга кўра, индивиднинг ахборот-психологик ҳимояси шу қадар мураккаб жараёнки, бу борада оила, маҳалла, ишлаб чиқариш жамоаси, дўстлар давраси, жамият ва давлатнинг куч-ғайратини бирлаштириш талаб этилади (Самаров Р.2010:16).

Бунда шубҳасиз, индивиднинг ўз-ўзини ҳимоя қилиши ҳолати ҳам катта роль ўйнайди. Шунингдек, шахсни ахборий таҳдидлардан ҳимоялашда оила, маҳалла ва таълим масканларининг ўрни ҳам муҳимдир. Қуйида ана шу масканларда инсонларнинг ахборот-психологик хавфсизлигини таъминлаш масалалари ҳақида ҳам тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

Оилада ва дўстлар даврасида, мактабда ва олий ўқув юртида, маҳалла ва ишлаб чиқариш жамоасида олинadиган билим негизида индивидда ўзи ва яқин одамлари томонидан инсон ҳурмати жойига қўйиладиган, фазилатлари муносиб баҳоланadиган жамиятда яшаётганликлари тўғрисида муайян ғоялар, имон, эътиқод тарбия топади. Аста-секин улар индивид учун ғоят аҳамиятли қоидаларга айланиб, унинг ҳаётий қадриятлари тизимини шакллантиради.

Шахс сифатида Ўзбекистонда камол топадиган ёш киши болалигиданоқ жамоавий психологияни чуқур ҳис қилиб ва ҳашар, биргаликда ўтказиладиган бошқа ҳар хил тадбирлар, байрамлар ҳамда оммавий маросимларни юксак қадрлайдиган бўлиб ўсади (Rasulova Z. 2019: 11-34). Бундай тадбирларда шахсан иштирок этиш билан у қилмишлари учун ўзи яшаётган жамият, оила, маҳалла ёки меҳнат жамоаси олдидаги масъулиятини чуқур англайдиган бўлиб вояга етади. Бундай ҳаётий кайфият, бундай психология ўзбекистонликларнинг бошқа мамала-

катлар аҳолисидан маълум даражада фарқлаб турувчи тенгсиз қадрияти ҳисобланади. Шу боисдан бу хилдаги анъаналарни қўллаб-қувватлаш ҳамда ривожлантириш жамиятимиз ва давлатимизнинг муҳим вазифаси ҳисобланади.

Оилада ёт ахборотдан ўзини ҳимоя қилиш нияти англатади? Бола туғилганидан балоғат ёшига етгунигача оила шароитида ўсиб-улғаяди. Бу анча узоқ муддат бўлиб, вақти-вақтида ҳовлига ўйнашга чиқишини ҳисобга олмаганда, болалар боғчасига боргунига қадар у доимо мазкур ягона ахборот муҳитида кун кечиради. Психологлар бекорга бу даврни инсон ҳаётининг энг масъулиятли даври деб ҳисобламайди. Ҳаётининг дастлабки йилларида индивид жуда тез суръатларда билим ва дунёни билиш қўникмаларини эгаллаб боради. У кўпроқ инстинктив даражада бўлса ҳам, атрофдаги воқеликни ўрганади. Бироқ кейинги илмий ютуқлар, аниқроғи Карл Юнг ишлаб чиққан архетиплар илми нуктаи назаридан қараганда, билишнинг қайси даражаси – онглими ёки инстинктив даража – тўғрироқ ва фаолроқ эканлиги ҳали номаълум, дейиш мумкин.

Оилада бола илк қадамларини қўяди, ўйинчоқлар ўйнай бошлайди, дастлабки телекўрсатувларга тикилади, қизиқарли расмларни томоша қилади, бўяшга мўлжалланган альбомларга чизади. Айнан шу тариқа у илк босқичда жуда катта ахборот ҳажмини ўзига сингдириб, шахс сифатида шаклланади. Албатта, бундай шаклланиш оммавий ахборот воситасининг иштирокисиз юз бермайди.

Индивиднинг оила, болалар боғчаси, маҳалла, мактаб ва олий ўқув юртидан кейинги ўқитувчиси унинг ишлаб чиқариш жамоасидир. Мактаб ва олий юртидаги сингари бу ерда ҳам расмий сиёсат қўшилади, шахсга нисбатан давлат ва жамоатчилик назорати, рағбати ва жазоси намоён бўлади. Инсон ишлаб чиқариш жамоаси бағрида анча узоқ давр, бутун етук ҳаёти давомида, ўрта ҳисобда 20 ёшдан то пенсия ёшигача, кўпинча ҳатто ундан узоқроқ муддат бўлади. Меҳнат жамоаси муҳим ва жиддий тарбиячи ҳисобланиб, бу ерда энди оилага ва маҳаллага хос “кечиришлар” бўлмайди. Бу ерда ўзаро ахборот алмашуви юз беради, индивиднинг олаётган маълумотларини элакдан ўтказди. У ҳамкасблари тажрибасида ўзи эшитган хабарларни, жумладан оммавий ахборотни танқидий баҳолашни ўрганади. Одатда, меҳнат жамоасида барча янгиликлар қизгин муҳокама қилиниб, уларга ҳолис баҳо берилади, воқеаларга қўшиб, орттириб айтилган, ишончсиз, очиқчасига ёлғон жиҳатлар чиқитга чиқарилади. Жамоа мавжуд оммавий ахборотни танқидий баҳолаган ҳолда, ҳамма нарсани жой-жойига қўйишга ҳаракат қилади.

Жамоанинг бешинчи тури ижтимоий ҳимоя бўлиб, ахборотлашув даврига қадар у ҳал қилувчи аҳамиятга эга эмасди. Индивиднинг ёт ахборотдан давлат томонидан муҳофаза қилиниши бош масала эди. Лекин ахборотлашган замон устуворликларни кескин ўзгартириб юборди. Эндиликда инсонга яқинроқ бўлган ва уни эркин дунёга хос бош ме-зонлар - умуминсоний ва миллий қадриятлар асо-сида ҳимоя қила оладиган жамият, жамоатчилик асосий кучга айланди.

Шундай қилиб, биз юқорида индивидга таъ-сир кўрсатишнинг кўплаб услубларидан айримла-ри ҳақида фикр юритдик, холос. Бундан ташқари, “майин” тарғибот, манипулятив технологиялар ва ҳоказо услублар ҳам мавжудки, булар алоҳида мав-зудир.

Юқоридаги фикр-мулоҳазаларни мухтасар қи-либ, қайд этиш мумкинки, шахсни турли хил ахбо-рот-психологик таҳдидлардан ҳимоя қилишнинг психологик масалалари ҳақидаги маълумотлардан хабардор бўлиш энг аввало шахс ўзини ўзи ҳимо-ялаши ҳамда жамият ва давлат томонидан ҳимоя-ланиш имкониятларини оширишга хизмат қилиши шубҳасиздир.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Axmetov S.B. Rol ideologii v formirovani strategii obespecheniya natsionalnoy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii // Natsionalnaya bezopasnost Rossii: problem i puti obespecheniya. - M.: RAGS, 2005.
2. Anvar Boboev «Axborot asrida informatsion xurujlar» maqolasidan «O'zbekiston matbuot jurnali» 2006 yil, 6-son, 12-13-14-betlar.
3. Brandman Z.M. Globalizatsiya i informatsionnaya bezopasnost obshchestva. Monografiya. - M.: GPIB, 2007.
4. Grachev G.V. Informatsionno-psixologicheskaya bezopasnost lichnosti: sostoyanie i vozmozhnosti psixologicheskoy zahito' - M 2002
5. Manoylo A.V., Petrenko A.I., Frolov D.B. Gosudarstvennaya informatsionnaya politika v usloviyax informatsionno-psixologicheskoy voynm. - 2-stereotip nashri. - M.: Goryachaya liniya-Telekom, 2006.
6. Muradova Sh.O. Problem obespecheniya informatsionnoy bezopasnosti Respubliki Uzbekistan v usloviyax globalizatsii. - T.: “Sharq”, 2008.
7. Mo'minov F. “Axborot xavfsizligi va ijtimoiy taraqqiyot”. O'zbekiston matbuoti jurnali, 2007 yil, №6.
8. Krutskix A., Fedorov A. O mejdunarodnoy informatsionnoy bezopasnosti // “Mejdunarodnaya jizn”. 2000, №2.
9. Kolobov O.A., Yasenev V.N. Konterrorizm i informatsionnaya bezopasnost v sovremennom mire. Monografiya. - Nijn. Novgorod: Nijgorod universiteti nashriyoti, 2004.
10. Karimov M.M. Axborot xavfsizligi masalalari. Toshkent.: Axborot texnologiyalari nashriyoti, 2006 y. B.114.
11. Rasulova Z. Farzand tarbiyasi:kamchiliklar, xatolar, muammolar va ularning echimi. T.: 2019, 254 b.
12. Rimashevskaya N. Chelovecheskiy potentsial i ugrozo' natsionalnoy bezopasnosti // “Vlast”. - 2000, №10.
13. Partmka T.L., Popov I.I. Informatsionnaya bezopasnost. O'quv qo'llanma. M.: FORUM: INFRA-M, 2007.
14. Xantington S. Kto mo'? Vo'zovo' amerikanskoy natsionalnoy identichnosti. Ingl. tilidan A.Bashkirov tarjimasi. - M.: OOO “Izdatelstvo AST”; OOO “Tranzitkniga”, 2004. - B. 423.
15. Safaev S.S. «Globallashuv sharoitida milliy xavfsizlikni ta'minlashning dolzarb masalalari» T. 2005, B.1.
16. Samarov R. Axborot xavfsizligining nazariy va metodologik asoslari. T.: “Akademiya”, 2010.
17. Samarov R. Shaxs xavfsizligi - jamiyatning barqaror rivojlanish asosi // Falsafa va ijtimoiy taraqqiyot. Xalqaro ilmiy konferentsiya materiallari. - T.: O'zMU. - 2008 (1-qism).
18. Umarov, Baxriddin (2018) “PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF PREVENTION OF EXTREMISM AND TERRORISM AMONG YOUNG PEOPLE,” The Light of Islam: Vol. 2018 : Iss. 1 , Article 23.
19. Umarova N. Globallashuv sharoitida axborot xurujlariga ?arshi kurash. Toshkent. Akademiya, 2005, 5-bet.
20. Fisenko P.I. Lichnostno-psixologicheskie istochniki opasnostey v obshchestve i psixologicheskie aspekto' natsionalno-gosudarstvennoy bezopasnosti / Obshaya teoriya bezopasnosti (aktualnie metodologicheskie i sotsialno-politicheskie problem). - M., 1994. - S. 133.
21. Fozilov M.Axborotlar xavfsizligi haqida./Info.com.uz jurnali, №2,2005 y.
22. Yarochnik V. I. Informatsionnaya bezopasnost. Uchebnik dlya studentov VUZov M.: Fond “Mir”, 2003 – 640 b.

